

STADSHOLMEN

HÄLSOBRUNNEN 3

KATARINAHUSET

Eastmanvägen 35–37

VASASTADEN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

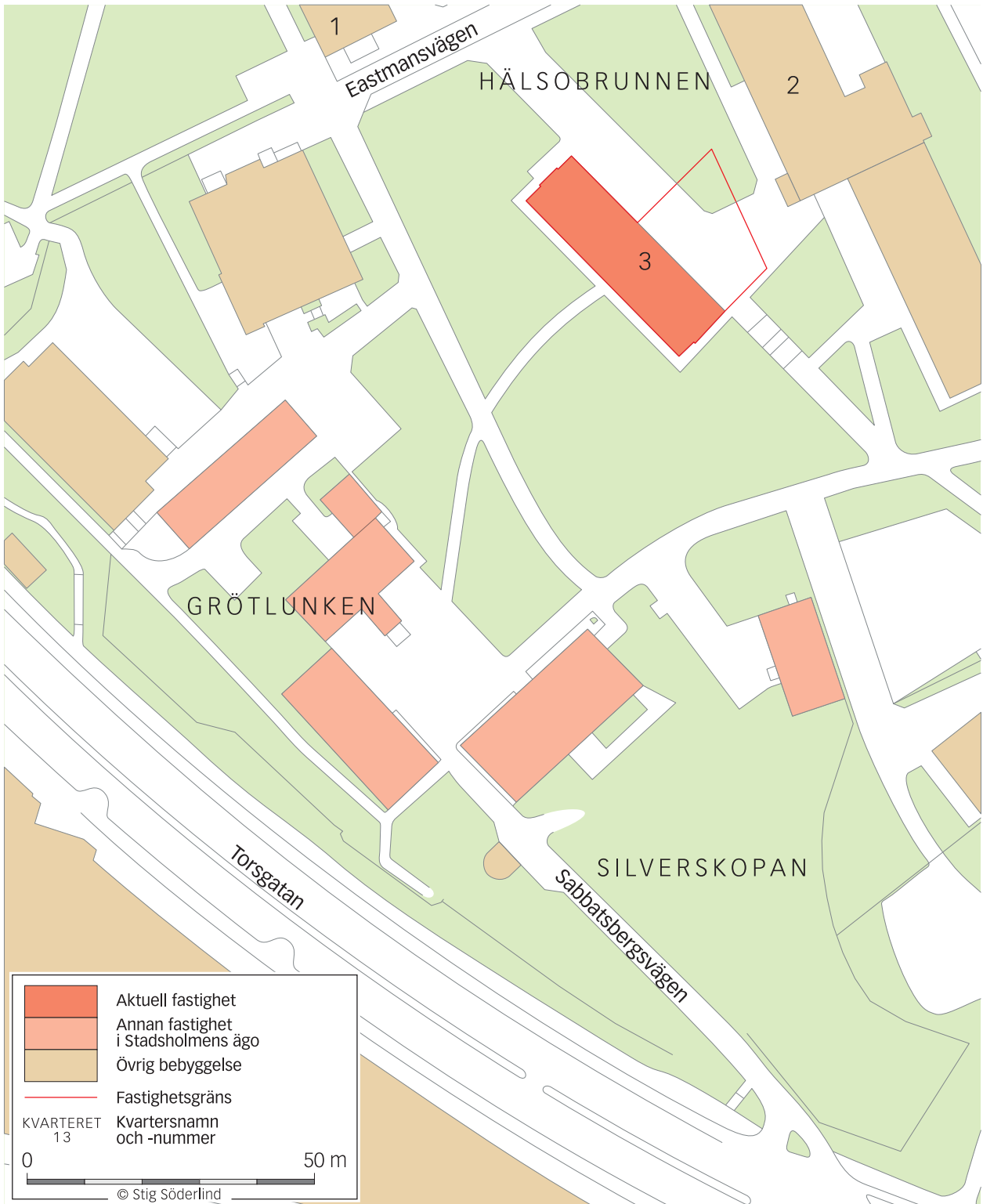
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

DEL AV VINDSVÅNINGENS KORRIDOR SOM DEN SÅG UT PÅ 1950-TALET NÄR DEN FORTFARANDE HADE EN VÄLBEVARAD 1700-TALSKARAKTÄR. FOTO G. BAUER 1954, SSM F47558.

De äldsta delarna av Sabbatsbergsområdet är en säregen miljö med en sällsam historia i det som nu är Stockholms innerstad. Här har fattiga stadsbor varit inhysta i institutionsbyggnader som har legat sida vid sida med mer förmögna brunnsvärdars boende.

De bevarade husen ger en möjlighet för oss att förstå de ofta svåra förhållanden som de fattiga levde under i äldre tider. Men Sabbatsbergsområdet ger också en bild av myndigheternas dubbelbottnade ambitioner att dels ta hand om de fattiga, dels, i ett mindre filantropiskt syfte, flytta bort ett problem som störde stadens ordning.

Katarinahuset är ett av de bäst bevarade av de äldre husen inom Sabbatsbergsområdet, både ut- och invändigt. Det har också ett stort kulturhistoriskt värde som den enda kvarvarande byggnaden som en gång uppfördes för hälsobrunnens räkning.

Fastigheten Hälsobrunnen 3 är blåvärderad enligt Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Sabbatsbergsområdet består i dag av många olika fastigheter och verksamheter. Här ligger bland annat Sabbatsbergs sjukhus, vård- och omsorgsboenden, nybyggda bostäder och en konsthall. I den äldsta delen av området finns byggnader kvar från stadens fattighus och gamla hälsokälla för brunnsdrickning. De husen och fastigheterna ägs i dag av Stadsholmen och beskrivs i fem olika faktablad, ett för varje fastighet.

Från värdshus till fattighus

Nuvarande Sabbatsbergsområdet tillhörde ursprungligen Rörstrand och i den södra delen, där Sabbatsberg ligger i dag, låg under medeltiden och fram till 1600-talets slut ett stort tegelbruk.

Namnet Sabbatsberg kommer från Valentin Sabbath

KATARINAHUSET HAR EN TIDSTYPISK UTFORMNING MED SLÄTTPUPTSADE FASADER, SMÅSPRÖJSADE FÖNSTER OCH ETT BRUTET TAK. DET URSPRUNGLIGA TAKTEGLET HAR SENARE ERSATTS AV PLÅT. FOTO J. MALMBERG.

som 1709 köpte södra delen av Rörstrands ägor – som då låg utanför den tätbebyggda staden – där tegelbrukets gamla lertag nu var vattenfyllda dammar. Sabbath, som var en framgångsrik källarmästare, uppförde här ett vårdshus som stod färdigt 1717. Det enda som finns kvar är delar som ingår i nuvarande Sabbatsbergs kyrka. Efter Sabbaths död 1720 passerade ett antal privata ägare innan Stockholms stads fattighusdirektion köpte fastigheten 1751 för att ordna fattigvården i nuvarande Gamla stan. Här skulle enligt beräkningar 300 personer tas om hand och fattighusdirektionen insåg snart att de befintliga byggnaderna från vårdshusrörelsen var alldeles för små för att rymma alla dessa.

Det första nybyggda huset för fattigvårdens räkning, det numera så kallade Nicolaihuset, var färdigt 1756. Efter hand följde flera byggnader, både logement och mer administrativt betonade lokaler. Inom området anlades också en begravningsplats 1755. Den låg en bit sydost om Klarahuset (ungefär utmed nuvarande Torsgränd) och fanns kvar till 1860-talet då begravningsarna flyttade till Norra begravningsplatsen. Här fanns också ett gravkapell som revs på

1880-talet när Klaragasverkets stora gasklocka i tegel byggdes. Den i sin tur togs ur bruk på 1950-talet och revs slutligen 1970 efter ett hårt motstånd.

Livet på fattighuset

De som bodde på fattighuset skulle i huvudsak klara sitt uppehälle själva, vilket ända in på 1800-talet innebar att de förutom maten skulle bekosta kläder, talgljus och säng med sängkläder. För detta fick de understöd i form av en mindre summa pengar beroende på hur arbetsföra de var; ju friskare man var, desto lägre summa fick man. När den fattige dog tillföll alla tillhörigheter fattighuset och såldes på auktion för att bekosta verksamheten.

Många av de intagna arbetade inom området med olika slags slöjd eller dagliga sysslor för fattighuset. Miljön var torftig och reglementet hårt med kännbara straff om man var berusad, tiggde eller inte utförde sina arbetsuppgifter. Efter upprepade förseelser kunde man helt sonika bli avstängd från fattigvården. De intagna fick heller inte gå ut på stan utan att fästa ett särskilt märke väl synligt på sina kläder vilket naturligtvis ökade skamkänslan.

KAKELUGNEN I BOTTENVÅNINGENS SÖDRA RUM MED MÖNSTER I BLÅTT OCH VITT ÄR FRÅN 1700-TALET OCH DEPONERAD UR STADSMUSEETS SAMLINGAR. FOTO J. MALMBERG.

Sabbatsberg under 1800-talet

Sabbatsbergs fattighus byggdes successivt ut med flera byggnader för olika funktioner. I början av 1800-talet byggdes till exempel det som nu kallas Klarahuset och på 1820-talet byggnaden öster om detta. Under 1800-talets tre sista årtionden gjordes de största förändringarna och tillbyggnaderna när även stadsförsamlingarna utanför Gamla stan flyttade sin fattigvård till Sabbatsberg. År 1872 öppnade två identiska logementsbyggnader för några av stadens övriga församlingar som båda finns kvar i dag men inte tillhör Stadsholmen.

I slutet av 1800-talet var verksamheten omfattande inom Sabbatsbergsområdet som nästan fungerade som ett eget litet samhälle. Här fanns omkring tusen boende och, förutom logementsbyggnaderna, kyrka, begravningsplats med kapell, kök, badinrättning, apotek, sjukhus och liknande. Bakom Klarahuset bredde en stor trädgård ut sig med lusthus, kägelbana och ett stort antal träd och andra växter.

På 1870-talet styckades fastigheten i två delar, en

för fattighuset och en för hälsovårdsnämnden och det nya Sabbatsbergs sjukhus som öppnade 1879.

Sabbatsberg under 1900-talet

Omkring sekelskiftet 1900 övergick fattighuset till att bli ålderdomshem. Under loppet av 1900-talet förändrades och moderniserades vården genom att bland annat minska antalet sängplatser på salarna. Ett nytt vårdhem invigdes 1942, och 1950 stod även ett nytt ålderdomshem färdigt där de boende för första gången fick egna rum med WC och kokmöjligheter. De äldre husen rustades upp efterhand, efter att en tid ha varit hotade av rivning, och även här inreddes i huvudsak enkelrum som skilde sig stort från gamla tiders sovsalar.

Sabbatsbergsområdet har de senaste åren förändrats kraftigt. Sjukhuset började avvecklas 1979 för att övergå i privat regi i början av 1990-talet och på en del av det gamla sjukhusets mark har ett nytt bostadsområde vuxit fram. Fattighuset, senare ålderdomshemmet drevs från 1971 till 1995 av Landstinget innan Stockholms stad åter tog över. Under åren har flera av de äldre byggnaderna rivits, som ångköket från 1890 och portvaktstugan från början av 1900-talet. De kvarvarande äldre husen förvärvades av Stadsholmen 2010. Lokalerna används huvudsakligen för sociala verksamheter.

Hälsobrunnen

Vid Sabbatsberg växte även en brunnverksamhet fram under 1700-talet. År 1734 öppnades den första hälsobrunnen av apotekaren Johan Julius Sahlberg och här kunde betalande gäster njuta hälsobringande vatten från den så kallade surbrunnen (brunn med mineral- eller kolsyrehaltigt vatten). Brunnsgästerna inackorderades i det vårdshus Valentin Sabbath etablerat några årtionden tidigare. När Sabbatsberg blev fattighus i mitten av 1700-talet fortsatte brunnverksamheten som egen rörelse men administrerades av fattighusdirektionen vilket bland annat betydde att även de fattiga fick tillgång till brunnen, om än i begränsad omfattning.

I början av 1800-talet inrättades ett brunnslasarett för de mindre bemedlade och brunnsvattenöskningen ökade för denna kategori. Verksamheten var inte alltid framgångsrik och tillgången på vatten varierade under åren. I mitten av 1860-talet dömdes vattnet ut och på 1880-talet sinade det helt i samband med att gasklockan byggdes. Fortsättningsvis fick vatten

EN DEKORERAD PELARE I BOTTENVÅNINGENS SÖDRA RUM, TROLIGEN TILLKOMMEN VID RENOVERINGEN 1879. FOTO J. MALMBERG.

ÄLDRE VÄGGMÅLNING I VINDSVÅNINGEN. FOTO J. MALMBERG.

levereras på flaska till Sabbatsberg ända tills brunnsverksamheten helt upphörde 1968. I dag finns inte mycket kvar som påminner om den här verksamheten. Brunnshus, brunnpaviljong, lasarettet och andra byggnader har rivits. Kvar finns egentligen bara Katarinahuset som ursprungligen byggdes som vårdshus för brunnsgästerna.

BYGGNADSHISTORIK KATARINAHUSET

Bekvämt boende för brunnsgästerna

Katarinahuset tillhör en av de äldsta byggnaderna inom Sabbatsbergsområdet och uppfördes 1766–1767 för hälsobrunnens gäster. Dessa hade 1765 ansökt hos fattighusdirektionen om ett bekvämare hus än de rum de dittills hade disponerat i Valentin Sabbaths före detta vårdshus. Ansökan antogs och

bygglovsritningen godkändes samma år. Enligt denna skulle huset vara två våningar högt med brutet tegeltak och några takkupor som gav ljus till vinden. De båda våningsplanen var tänkta att inredas identiskt med varsitt stort rum i södra delen och en längsgående korridor med fem rum på var sida. År 1767 var huset färdigt och hade då delvis bekostats av gåvor från brunnsgästerna själva.

Brandförsäkringarna berättar

Brandförsäkringarna från 1768, året efter inflyttningen, ger en mer utförlig bild än bygglovsritningen och berättar att i bottenvåningen fanns en stor sal, troligen motsvarande det rum som i dag fungerar som matsal i södra änden, och elva rum med eldstäder och gipsade tak på ömse sidor om en lång gång

VÄGGMÅLNINGEN PÅ ANDRA VÅNINGENS VILPLAN ÄR GJORD 1935 AV C. P. STACKELL MED UTGÅNGSPUNKT FRÅN DE VÄVTAPETER SOM FANNS PÅ VINDSVÅNINGEN OCH SOM TOGS NER PÅ 1950-TALET. FOTO J. MALMBERG.

genom huset. Andra våningen innehöll en liknande korridor och fjorton rum med eldstäder och panelklädda tak medan nedre vinden hade en rymlig sal och åtta kammare. Det brutna taket var lagt med tegel och hade tio vindskupor, fem på varje långsida.

Andra källor från tiden anger att det bedrevs värdshusrörelse i bottenvåningen och att övriga rum hyrdes ut möblerade till hälsobrunnens gäster. För gästernas förströelse inreddes på privat initiativ ett biljardrum i huset och utomhus anordnades en kägelbana och en stor gunga. En sockerbagare satte också upp ett stånd för försäljning av sötsaker.

Enligt senare brandförsäkringar ökades med tiden antalet rum på vinden till tretton, möjligen i samband med att vindsvåningen från 1807 disponerades av fattigare patienter som kostnadsfritt drack brunn under somrarna. Troligen saknade också rummen här uppe ända från början eldstäder eftersom de enbart var till för sommarboende.

Från värdshus till sjukhus och fattighus

Värdshusrörelsen fanns kvar fram till 1847 när hela huset började hyras ut till sommargäster. Katarinahusets roll för hälsobrunnen upphörde helt 1865 och byggnaden övergick till att bli provisoriskt sjukhus fram till 1879 när Sabbatsbergs nya sjukhus invigdes. Under 1800-talets koleraepidemier användes byggnaden också ibland som sjukhus för de drabbade.

Efter lasarettstiden genomgick huset en grundlig

renovering 1879 och öppnade sedan som fattighus för 60 boende med läkarmottagning och badlokal. Efter en tid övergick det till att bli ålderdomshem och i dag används huset för matservering och kafé samt omsorgs verksamhet och kontorslokaler.

Upprustning och renovering

Katarinahuset har genomgått kontinuerliga upprustningar av ytskikt, men har i vissa delar fortfarande en äldre prägel. En större upprustning gjordes 1957 med bland annat fasadrenovering i samarbete med Stadsmuseet. Vid detta arbete hittades spår efter den äldsta rödfärgade putsen som återskapades. En ytterport deponerades från museets samlingar och nya kopplade och spröjsade fönster sattes in, tillverkade efter äldre modell. När vindsvåningens rum samtidigt gjordes om till förråd för de boende togs dekorationsmålade vävtapeter från byggnadstiden tillvara och några sattes upp i kyrkans loftbod. Takbjälklaget har senare isolerats och spolierat en del av den äldre, välbevarade vindsinredningen. Ytterligare en renovering gjordes i början av 1980-talet då inre ytskikt moderniserades medan åtgärder i exteriören följde 1950-talets arbete.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Katarinahuset är utvändigt välbevarat med slätputsad fasad och fönstrens form och placering. Det brutna

taket med de fem nedre takkuporna på varje långsida har sin ursprungliga utformning även om takets gamla tegel är utbytt mot plåt. De kopplade och utåtgående fönstren i de båda nedre våningarna är från 1950-talet men tillverkade efter ett äldre utseende med småspröjsade ytterbågar och nytillverkade beslag av 1700-talstyp. Vindens fönster är äldre. Entréporten på östra långsidan med sina fyllningar och kraftiga helfranska profiler är utlånad från Stadsmuseet medan norra gavelns glasade dörr är modern.

Interiör

Invändigt är planlösningens ursprungliga princip i stora delar bevarad med korridorer och mindre rum på sidorna, även om mellanväggar kan ha flyttats eller rivits. Bottenvåningens stora rum i södra änden har troligen sin ursprungliga form. I båda våningarna finns djupa, putsade fönstersmygar som bidrar

till det ålderdomliga utseendet och en blandning av inredningsdetaljer från 1700-talet och andra hälften av 1800-talet. Till de äldre inslagen hör taklister av stuck samt hel- och halvfranska fyllningsdörrar med beslag, gångjärn och dörrfoder. Några av de äldsta dörrarna kommer från Stadsmuseets samlingar.

Vindsvåningen har tidigare varit inredd på ett liknande sätt som övriga plan med en korridor och mindre rum på sidorna. En del av inredningen är numera utrivna men här finns trots allt kvar äldre dörr- och fönsterfoder, fönsterbågar med haspar av 1700-talstyp, enkla bröstpaneler med lister, snedställda bräder som taklist, profilerade fönsterbänkar samt äldre färgskikt.

Till husets mer moderna inslag hör golvens linoleummattor, trappan av konststen mellan bottenplanet och andra våningen samt bottenvåningens inredningar för kök, diskrum, badrum och liknande.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktbehandlingsmaterial som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.